

groei van de Amsterdamse stapelmarkt is geweest. Zou de Amsterdamse stapelmarkt zich na 1590 werkelijk even snel en in dezelfde mate hebben ontwikkeld als Antwerpen niet was gevallen en vele Zuid-Nederlandse kooplieden niet blijvend naar het Noorden waren getrokken? Om dat te bepalen, had Gelderblom eigenlijk ook een analyse moeten maken van de structuur en dynamiek van de stapelmarkt zelf: wat waren wanneer de belangrijkste groeisectoren van de stapelmarkt, wat waren de voorwaarden om de groei in die sectoren te realiseren en door wie of wat werden die voorwaarden in welke mate vervuld? Een prosopografische benadering is daarvoor niet toereikend en een diepte-studie van het ondernemersgedrag van één familie, zoals die van Thijs, kan de lacune niet echt opvullen. Maar het onderzoek van Gelderblom heeft de discussie in elk geval aanzienlijk verder gebracht. Over kooplieden op de Amsterdamse stapelmarkt weten we nu in allerlei opzichten veel meer dan eenjaar of tien geleden. Het debat kan nu in exacter termen worden gevoerd dan voorheen. En de vragen over wat we nog niet weten, kunnen gerichter worden geformuleerd. Dat is geen geringe verdienste.

C. A. Davids

E. van Veen, *Decay or defeat? An inquiry into the Portuguese decline in Asia 1580-1645* (Dissertatie Leiden 2000, Studies in overseas history I, CNWS publications XCVI; Leiden: Research school of Asian, African, and Amerindian studies, Universiteit Leiden, 2000, vi + 306 biz., f60,-, ISBN 90 5789 051 8).

De geschiedenis van het Portugese rijk in Azië is lang behandeld als het epos van Portugals groot verleden, aan de neergang van het rijk wordt pas recent aandacht besteed. Van Veen wil op die weg verder gaan. De neergang is wel toegeschreven aan de opkomst van de Nederlandse zeemacht in Azië in de vorm van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). Portugal zou dus verslagen zijn door de Republiek. Van Veen wil die opvatting ter discussie stellen: was er niet veeleer sprake van verval? Eerst gaan vijf hoofdstukken over de Portugese kant van de zaak: van de koepel over het gebeuren, het Portugese rijk, trekt de analyse van Europa naar Azië, de Iberische kroon, de vaart op Azië, of de *Carreira da India*, de vaart binnen moesson Azië met als steunpunten de vestigingen, de *Estado da India*, en tenslotte de Portugezen daar in algemene zin. In de introductie verklaart Van Veen de belangrijkste conclusies al: de Portugese nieuwe christenen investeerden liever met leningen in de Habsburgse monarchie dan in de *Carreira*. Dit en ontwikkelingen in Azië ondermijnden de *Estado* en de particuliere Portugese handel voordat de Nederlanders een serieuze bedreiging gingen vormen. De naïeve lezer zou dan kunnen concluderen: het was dus verval, de VOC exit, maar nee er volgen drie hoofdstukken over deze compagnie: waarom Nederlandse vaart op Azië, de Staten-Generaal en de Indiëvaart en de verschuiving binnen de VOC van kaapvaart tot een duidelijk offensieve strategie. Ook hier wordt de conclusie direct vermeld: in de eerste veertig jaar van zijn bestaan was de VOC noch een effectieve handelsorganisatie, noch een soepel lopende oorlogsmachinerie, vele verheerlijkte heldendaden waren verspilling van mensen, schepen en geld. In het negende hoofdstuk staan de politieke en handelsontwikkelingen in Azië zelf centraal; zij waren voor de Portugezen negatief. Een algemene balans volgt in hoofdstuk 10. Al deze conclusies worden reeds in de introductie aangekondigd.

In de periode 1580-1640 waren de kronen van Portugal en Spanje verbonden, maar de Portugese belangen konden niet aan de Spaanse belangen opgeofferd worden, omdat er geen cruciale veranderingen in het bestuur van Portugal werden doorgevoerd en de Financiën gescheiden

bleven. Het is volgens Van Veen, en terecht lijkt mij, onjuist aan deze personele unie de neergang van het Portugese rijk in Azië toe te schrijven. De financiering van de *Carreira da India* is essentieel. Een belangrijk Financieringsmiddel was het zilver uit Latijns-Amerika. Door het hele boek wordt aan de hand van een vergelijking van gepubliceerde kwantitatieve gegevens op ingenieuze wijze aangegeven hoe de verhoudingen tussen de stromen van edele metalen op hun weg door de wereldeconomie waren. Het is een ingewikkelde materie waar Van Veen in mijn ogen goed raad mee weet, maar ik ben geen economisch historicus.

Uit gegevens van TePaske en Klein (1981) en TePaske (1983) blijkt er een groot verschil tussen de export van koninklijk zilver uit Amerika en de import in Sevilla te zijn. Van Veen schrijft dit toe aan de aflossing van *asientos*, leningen aan de Spaanse kroon tegen later te leveren zilver waarop, naast Genuese bankiers, Portugese kooplieden inschreven. In 1629, toen het geldgebrek van de Spaanse kroon bijzonder nijpend was geworden, waren zij bereid tegen de relatief lage premie van 15% geld uit te lenen. Van Veen schrijft dit op gezag van Boyajian (1983) en Ebben (1996) toe aan een proclamatie van november 1629, waarbij aan nieuwe christenen toegestaan werd Portugal te verlaten en zich overal in het Spaanse rijk te vestigen, indien zij zulke leningen aan de kroon verstrekten. Velen van hen trokken naar Madrid waar de leningen geadmistreerd werden. Volgens Boyajian (1993) zouden dat nu net nieuwe christenen zijn die voordien op grote schaal in de *Carreira da India* investeerden. Dit was een aderlating die bijdroeg tot het verval van deze vaart. Zo weet Van Veen op basis van recente literatuur nog vele factoren aan te wijzen die de *Estado da India* tenslotte in de jaren twintig van de zeventiende eeuw tot een machteloos omhulsel hebben gemaakt.

Na deze constatering gaat het boek over naar de VOC. In deze hoofdstukken wordt een enigszins achterhaald beeld van de Compagnie afgezet tegen een nieuwe evaluatie. Volgens Van Veen was de Compagnie door de Staten-Generaal mede bedoeld als een middel in de oorlog tegen Spanje, maar waren de participanten daar niet erg gelukkig mee. In de praktijk bleek kaapvaart op Portugese, maar ook op Spaanse schepen varende op de Filippijnen, lucratief, maar niet echt schadelijk voor de *Estado da India* of de Portugese intra-Aziatische handel. Pas na 1636 volgt de VOC met het aantreden van gouverneur-generaal Van Diemen een bewust offensieve strategie. De blokkades van de rede van Goa schaden de Portugezen nog niet, maar in 1641 gaat Malakka voor hen verloren. De finale afrekening volgt in de jaren vijftig met de verovering door de VOC van de kuststreken van Ceylon, afgerond met de inneming van Cochin op de Malabarkust van Zuid-India in 1663. De nederlaag berokkend door de VOC valt dus nadat het Portugese rijk in Azië in de jaren twintig van de zeventiende eeuw tot een machteloos omhulsel was geworden. Veel schadelijker dan de VOC waren machtsverschuivingen in Azië in de jaren twintig en dertig, namelijk de opkomst van het Safavide-rijk in Perzië, de voortgezette expansie van het Indiase Mogol-rijk, de uitzetting uit Japan van de Portugezen, de inval van de Manchus in China.

In zijn afsluitende hoofdstuk maakt Van Veen de balans op. Hier spreekt hij van neergang (*decline*) en niet van verval (*decay*). Dat is gezien de titel verwarrend. Vele factoren leiden tot de conclusie dat er verval van het Portugese rijk in Azië was en dat het daarna een nederlaag leed tegen de VOC. Dit zou gezien de probleemstelling de afsluiting kunnen vormen, maar in de laatste paragrafen wijst Van Veen André Gunder Franks these dat het leeuwendeel van het Amerikaanse zilver in China terecht kwam, op goede gronden naar het rijk der fabelen. Het debat met Frank, dat later aan de probleemstelling werd toegevoegd, is zeker actueel maar niet zo essentieel voor het betoog.

Van Veen heeft de recente literatuur helder en indringend met elkaar geconfronteerd en laat zien wat deze voor zijn probleem betekent. Zijn boek is vooral sterk in kwantitatieve analyse van beschikbare gegevens, maar stoelt nauwelijks op nieuw archiefmateriaal. Het is een welkome

synthese in het debat over de vroegmoderne Europese economische activiteiten in Azië en hun betekenis voor de opkomende wereldeconomie.

H. K. s'Jacob

B. P. M. Dongelmans, P. G. Hofstijzer, O. S. Lankhorst, ed., *Boekverkopers van Europa. Het 17de-eeuwse Nederlandse uitgevershuis Elzevier* (Zutphen: Walburg pers, 2000, 352 blz., f79,50, ISBN 90 5730 116 4).

Ter gelegenheid van de 450-ste geboortedag van Lodewijk Elzevier (Leuven, 1547-Leiden, 1617) werd in november 1997 in Leiden een congres gehouden, gewijd aan het sinds 1580 door hem en zijn familieleden geleide uitgevershuis. De lezingen die toen werden gegeven zijn vrijwel allemaal in deze bundel opgenomen. Het gaat om negentien artikelen, een inleiding, een Latijns epigram uit 1663 op Daniel Elzevier van de hand van Gilles Ménage en een uitgebreide bibliografie over de familie en het uitgeversbedrijf tussen 1580 en 1712. De auteurs werken allemaal bij universiteiten en bibliotheken en zijn ofwel boekhistoricus of hoogleraar in talen als Engels, Frans of Latijn, dan wel neerlandicus en cultuurhistoricus. Dat betekent een grote spreiding van aanpak en onderwerpen. Bovendien wordt ingegaan op de digitale openlegging van het Elzevierbestand. Het fraai vormgegeven boek — en dat mag ook wel in dit verband — bevat in wezen de status-quo van de 'elzevierkunde'. De Elzeviers waren immers in de Republiek en daarbuiten de toonaangevende zeventiende-eeuwse uitgevers, die gedreven door de gunstige economische omstandigheden in de eerste helft van de eeuw én door de hoge kwaliteit, die zij boden, groot succes hadden met hun vestigingen in Leiden (naast de ingang van de Academie), Den Haag (in de Ridderzaal op het Binnenhof) en Amsterdam (die na 1655 zijn grootste bloei kende). Zij produceerden ongeveer 4200 uitgaven, veelal in het Latijn, waarvan de beroemde 'republiekjes', de landbeschrijvingen in 24° formaat de bekendste zijn gebleven. Maar ondanks de lange tijd dat de Elzeviers zijn bestudeerd blijven er volgens de samenstellers van de bundel nog wel degelijk wensen, want we weten vrijwel niets van bereik en verspreiding van hun uitgaven en wel in het bijzonder wat Oost-Europa en het Middellandse Zeegebied aangaat. Ook aan onze kennis van hun receptie mankeert het bij gebrek aan bronnen; zo is van hun handelscorrespondentie bijna niets over.

Het is bij zo'n omvangrijke bundel met ongelijksoortige bijdragen niet mogelijk alle auteurs en hun werk te noemen, reden waarom slechts algemene opmerkingen zullen worden gemaakt bij de secties waarin de inhoud is verdeeld met een enkele nadere verwijzing. De geschiedenis van de Elzevierstudie wordt uitgebreid behandeld. Eerst de vroegmoderne elzeviromanie (een term van O. Lankhorst), uiteindelijk uitmondend in de grote wetenschappelijke studie van A. Willems uit 1880, die een betrouwbaar overzicht geeft van het werk met bibliografie. Maar ook heden waart de manie rond getuige het feit dat vijftien jaar geleden een collectie van 731 uitgaven op ruim 170.000 euro werd getaxeerd. Redacteur Dongelmans vraagt zich echter af of tegenwoordig bij gebrek aan nieuwe bronnen niet eerder sprake is van meer van hetzelfde bij het onderzoek. In plaats van voortgang zal nu vaker een andere benadering moeten worden toegepast. De Elzeviers drukten de meest controversiële auteurs van de eeuw, waarbij behalve Bacon, Galilei en Hobbes, vooral Descartes belangrijk was. Natuurlijk werden de klassieken geproduceerd, maar ook Machiavelli en niet te vergeten een dertigtal jezuietenpublicaties, die zoals P. Begeyn s. j. vaststelt soms werden gecamoufleerd met de plaatsnaam Lugdunum (Lyon) in plaats van Lugdunum Batavorum (Leiden). J. A. Gruys bespreekt uitvoerig de serie der 'republiekjes' van 33 teksten in 66 edities, soms twee per land, waarvan echter wonderlijk